

Mustafa Özel ile LIBERALİZM, İSLÂM VE TÜRK AYDINI

Sayın Özel, sizinle "edebiyat, iktisat ve siyaset üzerine" söyleşmek istiyoruz. Bu başlık altında *Dergah* dergisinde sizinle yapılan görüşme mükemmeldi. Dilerseniz, "Amerikan Yüzyılının Sonu"ndan başlayalım. Bu başlığa taşıyan çalışmanız *Türkiye Yazarlar Birliği* tarafından yılın fikir kitabı seçildi. Niçin o yüzyılın "sonu" ve niçin o yüzyılın "sonu"?

Yüzyılların garip bir kaderi var: Hiç biri yüz yıl sürmüyor. P. J. Taylor'ın belirttiği gibi, bizim 'yirminci yüzyıl-da' yaşamakta olduğumuz fikri Batı tarafından dünyaya empoze edilen tamamen keyfi bir takvim zamanına dayanmaktadır. Belirli on, yüz veya bin yılları kutladığımızda, kullandığımız kesin zaman dilimlerinin her hangi bir doğrudan toplumsal anlamı yoktur. Raymond Williams hepimizin gerçekte bir altıncı-yüzyıl keşfinin (Dionysius Exiguus) 'zaman tutsakları' olduğumuzu söylüyor.

Bu bakımdan, bizim olmayan bir takvim zamanını değil, anlamlı biçimde tanımlanmış 'toplumsal zamanları' dikkate almalıyız. Modern (yani, Kapitalist) dünya sistemini esas aldığımızda, çevrimin çok uzun bir yüzyıla başlayıp, çok kısa bir yüzyıla son menzile yaklaşmakta olduğunu görüyoruz. Onaltıncı yüzyıl takriben 140 yıl sürmüştü (1450-1588); onyedinci yüzyıl 101 yıl (1588-1689); onsekizinci yüzyıl tam 126 yıl (1689-1815);

ondokuzuncu yüzyıl 99 yıl sürdü (1815-1914); yirminci yüzyıl ise sadece 75 yıl (1914-1989).

Bu kısa yüzyılın hegemonik gücü ABD idi. Tıpkı ondokuzuncu yüzyılın bir "İngiliz Yüzyılı" olması gibi. Dünya sisteminin 20. yüzyılda "Hâkimler" lehine işleyebilmesi ve "Mahkûmlar" tarafından hüsnü kabul görmesi ödü-yük gücün 'ideolojik muhalefet' götürtüştü altındaki derin çıkar ve iş birliğine bağlıydı.

Bu güçlerin isimleri baş harflerden oluşuyordu: ABD ve SSCB. Sovyet sistemi, Wallerstein'in dediği gibi, Amerikan hegemonyasının bir alt-emperyal gücüydü. SSCB'nin dağılmasıyla bu hegemonya sigortası kaldı. 1989, hegemonik bir güç olarak ABD'nin ve hegemonik bir ideoloji olarak da liberalizmin "son"una işaretler. Elbette hem ABD hem de liberalizm var olmaya devam edeceklerdir; fakat dünya düzenini devam ettirmede giderek daha az bir rol oynayabileceklerdir.

AMERİKANA DEĞERLERİ

Egemen "söylem" in tam tersi şeyler söylüyorsunuz. Herkes liberal demokrasinin nihai zaferinden, bu anlamda "tarlhin sonu"ndan söz ederken, siz liberalizmin takatten düştüğünü ve merkez güçlerinin yeni bir sistemik ideoloji peşinde olduklarını iletir söylüyorsunuz.

Bana en garip ve tahammül edilmez gelen şey, hâkimlerle mahkûmların aynı dili konuşuyor, Sistemin işleyişini aynı tarzda yorumluyor olmasıdır. Şayet eşitsiz iktisadi-askeri-siyasi

Su anda

Arap ekonomilerini uzun vadede İsrail'e bağlı hale getirecek güçlü bir iktisadi ilişkiler ağı oluşturulmaya çalışılmaktadır. . .

*****

güç dağılımının bulunduğu bir dünya sistemi içinde yaşıyorsak, bir Türk, Arap veya Latin Amerika aydınının tıpkı bir Amerikan devlet başkanı gibi düşünüyör ve konuşuyor olması tuhaf değil mi? Kitabın ilk yazısında Heldegger'in bir tespitine yer vermiştim: "Amerikancılık; liberalizm veya demokrasi değil, bilim ve teknolojiye hizmet eden özel bir mantıksal pozitivizm biçimidir. Amerikancılığın gerçekliği sanayi kompleksidir: ahalinin emeğini örgütleyen ve egemenliğini dünya pazarına yayan iktisadi ve teknolojik merkez planlama teşkilatı. Marksçılık da aynı şekilde sadece bir parti veya dünya görüşü değil, aksine, üretim sürecinin egemen konuma çıkarılması ve bunun sonucunda insanın toplumsal olarak üretilen bir varlığa indirgenmesidir."

ABD, yirminci yüzyılın hegemonik gücü olmasına rağmen, kendine ait ve dünyaya benimsetebileceği özgün bir dünya görüşü geliştiremedi. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikan akademik çevrelerine ve aydınlarına hüküm olan düşüncelerin kaynağı Almanya idi. Nietzsche'nin "değerlerin görelisi olduğu" temasını işleyen fikirleri Weber, Freud ve Heldegger vasıtasıyla Amerikan düşünce dünyasını işgal etti. Bizde pek meşhur olan Fukuyama'nın gerçekten âlim hocası Allan Bloom diyor ki: "Siyasette, dinde, eğlencede, her yerde Amerikalılar Nietzsche'nin eseri olan değer deyimleriyle bağlantılı dilli kullanıyorlar. Babalarımız için akıl sır ermez olan ve hepsinin izi Nietzsche'ye kadar rahatça sürülebilen karizma, yaşam biçimi, bağlanma, kimlik gibi birçok kelime Amerikan argosu haline gelmiştir. Kita Arupa'sının umutsuzluğunu hazmetmenin Amerikan biçimi karşındayız: Mutlu bir sonla noktalanma nihilizm."

Liberalizme gelince... Liberalizm, kapitalist devletin siyasî ideolojisidir. Teorik olarak gayet masum bir kelimedir. Bireyin kendini serbestçe geliştirmesi, devletin bireyin fikir ve eylemlerine sınır koymaması, v.s. de-

mektir. Yani tam "serbest piyasa / serbest teşebbüs" ekonomisine uygun bir ideoloji. Eğer kapitalizm gerçekten "serbest piyasa ekonomisi" olsaydı, liberalizm de gerçek bireysel özgürlük demek olacaktı. Fakat kapitalizm "tekel" demektir; serbest piyasayı boğmak demektir. Liberal devlet, tekelci ekonomik düzenlemenin hakemidir.

Liberalizm, kapitalist (yani, tekelci) iktisadi örgütlenmeye en uygun ideoloji olduğundan; modern dünya sistemi de kapitalist karakterli ekonomik

yapılara (gerçekte, büyük bir kapitalist ekonomiye) sahip olduğundan; liberalizm dünya sisteminin hakim ideolojisi olagelmıştır. Ondokuzuncu yüzyılda liberal ideolojiden beklenen şey, sanayileşmekte olan Batı ülkelerinin üretici (fakat sermaye sahibi olmayan) tabakalarını sistemle bütünleştirmek, yani rızalarını almak. Aksi halde, onları verimli çalıştırabilmek için kaba kuvvet kullanmak gerekecekti ki, bu hem maliyetli hem de riskli bir işti. Çalışan toplum kesimlerinin sistemle bütünleştirilip ehlileştirilmelerine dayanan "liberal proje"yi safkan liberallerden çok, muhafazakâr ve sosyalistler hayata geçirdiler. Yirminci yüzyılda sıra Batılı olmayan toplumların çalışan kesimlerini dünya sisteminin meşruluğuna ikna etmeye gelmişti. "Self-determinasyon", yani ulusların (veya, halkların) kendi kaderlerini tayin etmesi, liberal projenin 20. yüzyıldaki temel ilkesi oldu. Kısa bir zaman sonra, başlıca sistemik muhalefeti temsil etmekte olan Komünistler de aynı ilkeyi benimseyip, dünya devriminden vazgeçtiler.

Yani, liberal proje örtük bir liberal-komünist ittifak sayesinde uygulanabildi. Sovyet sisteminin dağılması bu ittifakın da sonudur. Şimdi hakim kuvvetler merkeze bağlı "bölgesel" meşruyetler ve bölgesel ideolojiler geliştirme ihtiyacı içindedirler.

"İSLAMİ LIBERALİZM"

Kendi bölgemizden hareketle bunu misallendirebilir misiniz?

Ortadoğu ve Afrika'da bugüne kadar gayrı meşru sayılagelen ve dünya sisteminin merkez güçlerine karakoluk yapmak sayesinde varlıklarını sürdürebilen İsrail ile Güney Afrika Cumhuriyeti'nin meşruyet kazanması ve her birinin bulundukları bölgede merkezi birer iktisadi güç haline gelmesi için son birkaç yıl içinde olağanüstü çaba harcanması tesadüf değildir. Şu anda Arap ekonomilerini uzun vadede İsrail'e bağlı hale getirecek güçlü bir iktisadi ilişkiler ağı oluşturulmaya çalışılmaktadır. ABD, sistem çapında hegemonik güç olma vasfını kaybedince, bölgesel takviyelere ihtiyacı

Türk

aydını "Sapere aude!" yi kendi aklını kullanmak yerine "Avrupalının aklını kullanmak" olarak anlamıştır.

*****

duymaktadır. Aynı şekilde, liberalizm, dünya sistemini meşrulaştıran bir ideoloji olma vasfını kaybetmeye yüz tutunca, Ortadoğu için bir "İslamî liberalizm" projesi geliştirildi.

Leonard Binder, 1988 yılında yayımlanan *Islamic Liberalism* başlıklı kitabında, "İslam dünyasında güçlü bir İslamî liberalizm olmadan, burjuva devletleri ortaya çıksa bile, siyasi liberalizm başarılı olamaz" demektedir. Binder, İslamî liberalizmi "Kutsal Kitaba dayalı geleneksel İslamî yönetim anlayışını temin eden, fakat aynı zamanda liberal siyasi uygulamaları İslam geleneğinin kabule şayan sahih bir yorumuna dayandıran anlayış" olarak tanımlıyor ve Batılılara (pek tabii, onların Doğulu yandaşlarına da) günün âcil görevini hatırlatıyor: "Dinin, rakip bir toplumsal kuvvet tarafından kullanılmasına imkan verilmeden, burjuva ideolojisinin bir parçası haline getirilmesi."

Bu durumda Müslümanların liberal ilkelere karşı çıkmaları, meselâ siyasi liberalizm veya liberal demokrasi diye nitelenen yönetim anlayışını tamamen reddetmeleri mi gerekiyor?

Liberalizm ile "liberal ilkelere" aynı şey değildir. Tam aksine, liberalizm "liberalliğin denetim altında tutulmasıdır". Fransız Devrimi "halk egemenliği" gibi, kapitalist bir iktisadi düzen için kabulü imkansız bir ilke getirmişti. Liberalizm, halk egemenliğinin manipüle edilmesidir. Bu bakımdan "demokrasi" ile liberalizmin yan yana kullanılması meşru değildir. Eğer demokrasi den "toplumun büyük bir bölümünün siyasi karar mekanizmaları üzerinde etkili olduğu rejim"i anlarsak, liberal-demokrasi yarılmıyacak başka bir şey değildir. Tıpkı kapitalist-serbest piyasa gibi.

Bireylerin siyasi sistem içinde temel haklarını teminat altına almak veya iktisadî alandaki serbest girişimlerini engellemek demokratik ve liberallik olarak tanımlanacaksa, Müslümanların bu ilkelere karşı çıkmaları söz konusu olamaz.

İTHAL AHLAK

Kitabınızda "Özal, tüketim kapitalizmi ve protestan ahlâkı" başlıklı bir denemeniz var. Orada üretim ahlâkı

"3 Mayıs"

Rahmetli Arif Nihat Asya hocamızın, "Ay yoktu, yıldız yoktu... Sansür edilmiş bir geceydi bu" diye nitelendirdiği "3 Mayıs"ı yapanlardan ölenlere rahmet, kalanlara sıhhat-afiyet, o ruhu yaşatanlara gönüllere dolusu minnet...

AYDIL EROL

üzerine ilgi çekici bir tez geliştiriyorsunuz. Sizde bir toplumun iktisaden başarılı olmasının anahtarı nedir?

Bir toplumun en büyük sermayesi insan gücüdür. İnsanları harekete geçirebilmeniz, gerekli maddi sermayeyi temin etmek mesele olmaz. En önemli kaynak, herhangi bir maden değil, kendi olmayı başarabilmiş, kişiliğini geliştirebilmiş bir cemaattir. Bunun yolu gelenekle bağ kurmak, böylece toplumsal değer sisteminde (değişim ve tekâmülle beraber) bir sürekliliği muhafaza etmektir. Dostoyevski'nin geçen yüzyılda Ruslara bir türlü anlatamadığı gerçek buydu. *Cinler* (doğrusu: Çarpılmışlar) romanında ırkdaşlarına şöyle diyordu: "Her millet ancak kendisinin bir tanrısı olduğu, öteki milletlerin tanrılarına başını çevirip bakmadığı, kendi tanrısı sayesinde düşmanlarını yeneceğine, öteki tanrıları yeryüzünden kovacağına inandığı sürece bir millettir. Büyük bir millet hakikatın yalnız kendisinde (kesin olarak) bulunduğu, dünyayı kurtarmaya, yeniden canlandırmaya yalnız kendisinin yetenekli

olduğuna inancını yitirdiği anda büyüklüğü yoktur artık; etnografik bir gereç olmuştur. Gerçek büyük bir millet, insanlıkta ikinci dereceden bir rol oynamayı hiç bir zaman kabul edemez, birinci dereceye bile razı değildir; kesinlikle tek olmayı ister."

Ahlâk, bir ithal metaı değildir. Çalışma ahlâkını da, yönetme ahlâkını da kendi geleneğinizle kurduğunuz bağlar içinde geliştirebilirsiniz. Elbette başka toplumlardan faydalanabilirsiniz; ama bir ayağınızı kendi toprağınıza sağlam basmak şartıyla. Japonları modern dünyada "başarılı" kılan husus, gelenekle kurdukları bağıdır. Sözü ettiğiniz yazıda bu gerçeğe dikkatleri çekiyor ve Özalcılığın bu bakımdan sathililiğini göstermeye çalışıyorum.

Yazılarınız okuyucuya iktisat ve siyasetin edebiyatla buluşması, âdeta hasret gidermesi gibi geliyor. Bu yazı tarzınız nasıl gelişti?

Mesleklerimizi serbestçe ve bilerek seçme imkânına sahip bir toplum değil henüz. Ailem doktor olmamı istiyordu (Karaköse'de viziteler çok yüksekti!); fazla kitap okuma fırsatım olmaz düşüncesiyle yanaşmadım. Bir süre mühendislik okuduktan sonra işletme bölümüne geçtim ve sonunda iktisattan mezun oldum. Bankacılık yaptım; ticaret şirketlerinde çalıştım. Otuz üç yaşında emekli olmayı özledim hep. Şu anda otuz sekiz yaşındayım ve yan-emekli sayılıyorum. Buna da şükür.

Cemil Meriç Hocaya için Rodinon'la uğraşma ihtiyacını hissettiğimi sorduğumda, "içtimâ bir zaruret, evladım!" demişti. İslam tarihine vâkıf Yahudi-Marksist bir iktisat sosyologunu Türk okuyucusuna tanıtmak bir edebiyat hocasına düşmemeliydi. Ama düşünüyordum, işte. Ben bu yolun tersini takip ediyordum. İktisat ve siyaset çalışmalarım dünyayı tanımama imkan veriyor, edebî çalışmalarım kendimi tanımama. Öz bilgisi, bilginin özüdür.

Liberalizm.

dünya sistemini meşrulaştıran bir ideoloji olma vasfını kaybetmeye yüz tutunca, Ortadoğu için bir "İslamî liberalizm" projesi geliştirildi.

*****

CEMİL MERİÇ VE KANT

Şu günlerde okumakta olduğunuz edebî eser hangisi?

Jurnal 'in ikinci cildini okuyorum. Üstadın bilinci, bilinçaltı, sevgisi, sadakatsizliği, irfanı, iltifat düşkünlüğü..kucak kucağa. Cemil Meriç, bütün şarkıları dinleyen adam. Hem Hafız, hem Goethe, hem Tagore. Hafız'lığını "Sol" benimsemiş, Goethe'liğini "Sağ". Tagore'u hiç birimiz tanımıyoruz. *Bir Dünyanın Eşiğinde* , kitaplıklarımızın mahzun konuyu. Okundu, unutuldu. Sadece o mu? Biraz da hayırlı mirasçılar sayesinde, Meriç külliyyatı yedi yılda müzeliğe oldu. Yeni nesil, Cemil Meriç adına kulaktan aşına: Üstadı Tanzimat aydını sanan üniversite öğrencileri bile var.

Cemil Meriç ehl-i kitap olmaktan çok, ehl-i irfan. Bir kitaba değil, bütün kitaplara inanıyor. Yani tam bir aydın. "Aydın, yangın yeridir" diyor du genç bir arkadaş. O yangın mahalinde bir şişe "Hayat Suyu": Lamia Hanım. Bu yanıyla tipik bir Cumhuriyet aydınıdır Cemil Meriç: Sadakatsiz ve zevkperest. "Salah Bırsel ve diğer arkadaşlarla en çok İskender Fırat'ın evine giderdik," demişti bir gün, "çünkü en çok onun karısı güzeldi?" Lamia Hanım mektuptaki sevgili, Feziye Hanım evdeki eş. Biri şehvetin muhayyel tatmini, diğeri kalbin muhakkak teskini.

Jurnal , arzuladığı münevver çevreyi binbir tavize rağmen (belki de o yüzden) ömür boyu bulamamış münevvi bir müfekkirin mahremiyeti. Toplumsal ilişkilerine pek az yansıyan bu düşünceler yıllar sonra da yayımlanabilirdi. Asıl eserlerine ipotek koyup, bir fikir adamının öncelikle mahremiyetini ifşa etmek, skandal.

Cemil Meriç, Türk toplumunun ilk Avrupa kâşifi. Ondandır önceki temaslar hep yarım, hep tek boyutlu. *Umrandan Uyarlığa* , *Mağaradakiler* ve *Kırk Ambar* benim neslimin bilinç haritaları. Cemil Meriç'ten önce ya "Yukarıdakiler" in Batı'sı anlatılmıştı, ya "Aşağıdakiler" in. O, iki Batı'ya da ışık tuttu. Üstelik elinde Hind feneriyle. Belki en az aydınlanan kendi dünyamızdı. Arsa onun da ihtişam ve inceliklerini hissettiriyordu. Daha hazırlıklı bir Peygamberi Safa idi, daha mü'min bir Tanrı.

Can koşma

Tutam-tutam sevdaların dal kement,
Esir-i zindan içinde tut leyli.
Kalem çekmiş servi hâlin gül kâmet,
Candan aziz şeyda bütübl öt leyli.

Turalanır saçın teli eynena,
Eser evvelbahar yeli koynuna,
Katar vebalini suna boynuna,
Can baş üzre emanetin tut leyli..

Tezme maral, yüce dağlar ardına,
Erişilmez yâd avcunun merdine,
Kul Ozanın ahd ü peyman derdine
Can verir Pervane şem'a tut leyli.

FIRAT KIZILTUĞ

Çocuklarının Meriç külliyyatına uyguladıkları yayın ambargosunu tez zamanda kaldıracaklarını ümit ediyor, üstadı rahmetle anıyorum.

Sohbetimizi dilerseniz "aydın" meselesiyle noktalayalım. Türk aydını hakkındaki umumi düşünceleriniz nedir?

Aydın, tanım gereği, "aydınlanmış" olandır. Aydınlanma, Batı tarihi içinde özel bir dönemdir. Kant onu "insanın, kendi sebep olduğu bir sabavet (ergin olmama) durumundan kurtuluşu" olarak tanımlıyordu. Bu durum yeteneksizlikten (iktidarsızlıktan) çok, cesaretsizlikten kaynaklanmaktadır, Kant'a göre. Onun için, "Sapere aude!" diye haykırıyordu: Akıllı kullanmaya cüret et!

Aydınlanma, Hümanizmin doruğa ulaşmasıdır. Hümanizm, insanoğlunun kendini "bilme ve eyleme"nin merkezine yerleştirme ve sadece kendini düşünme çabasıdır. Bu çabayı besleyen temel yönelim ise laikleşme (sekülerleşme)dir. Laikleşme, insanoğlunun dinî ve metafizik 'vesayetten'

kurtulması, dikkat ve alakasının bu dünya ile sınırlanmasıdır. Ancak, laikleşme dinin (bu bağlamda Yahudi-Hristiyan ilahiyatının) antitezi değildir. Aksine, Kitab-ı Mukaddes'in (Bible) tarih üzerindeki etkisinin doğal sonucudur. Nitekim laikleşmenin öncelikle Avrupa kültürü içinde boy atması tesadüf değildir. Modern bilimin, 'demokratik' siyasî kurumların, iktisadî yenilik ve dönüşümlerin tabiatı Bible'in özgün etkisi ve Yahudi-Hristiyan bilginlerin tarihsel yorumları göz önüne alınmadan anlaşılabilir. Cennete öte dünyada kavuşma değil, onu "şimdi ve burada" gerçekleştirme ülküsü doğrudan doğruya Judaizm'den kaynaklanmaktadır. Hristiyanlık da, başta Sosyalizm olmak üzere modern dünyanın laik ütopyaları da bu ülküyü sürdürmüşlerdir.

Türk aydını "Sapere aude!" yi kendi akıllı kullanmak yerine "Avrupalının akıllı kullanmak" olarak anlamıştır. Attılâ İhan, Cemil Meriç için "O bir bilinç aydını değil, bir inanç aydınıdır" derken, aslında "Evrensel olan Batı akıllı kullanmıyor, kendi akıllı kullanıyor" demek istemektedir. Cemil Meriç kendi akıllı kullanmaya cüret etmiş ve sabavetten kurtulmuştu. İhan ve diğerleri hâlâ vesayet altında. Kant'ı savunmak Müslümanlara düşüyor.

"Gerçek"

büyük bir millet,
insanlıkta ikinci
derecede bir rol
oynamayı hiç bir
zaman kabul
edemez, birinci
dereceye bile razı
değildir; kesinlikle
tek olmayı ister."

*****